

УНІКАЛЬНА ВЕЛИКА МАПА УКРАЇНИ 1650 РОКУ, ЯКОЇ НЕ МАЛИ ІНШІ КРАЇНИ

На тлі заперечення Кремлем української історії, ідентичності та державності велике значення нині для українців є те, що назва «Україна» була зафіксована на стародавніх мапах, які, окрім географічного чи історичного документа, є ще й політичним документом. Серед таких мап особливе місце займає Спеціальна мапа України французького військового інженера Гійома Левассера де Боплана, видана в 1650 році. Вражає вже сам її розмір – це вісім великих аркушів! Журналіст Радіо Свобода мав унікальну можливість побачити оригінал цієї мапи, яка збереглася в бібліотеці Ягеллонського університету в Кракові.

Гійом Левассер де Боплан жив у 17-му столітті і перебував на службі в польського короля, будуючи в Україні фортифікації і замки. Зокрема в **Барі, Бродах, Кодацьку фортецю, замок в Підгірцях** тощо.

Служив він в Україні 17 років – із 1630 по 1647-й. Але увійшов Боплан в історію своїм «Описом України», а також мапами – зокрема **Генеральною мапою** (1648 та 1660) та величезного масштабу Спеціальною мапою України (*Delineatio specialis et accurate totius Ukraine cum suis polatinatibus ac districtibus provinciisque adiacentibus*).

Боплан почав роботу над Великою мапою України десь в 1637 році і збирав і обробляв інформацію для неї вісім років. В 1645 році він отримав від польського короля **Владислава IV Вази** так звані «привілеї» на друкування цієї мапи. Але з якоїсь причини гравер **Вільям Гондіус** у Гданську завершив спочатку роботу над меншою, одноаркушевою Генеральною мапою України.

Спеціальна мапа України є мапою радше топографічною, надрукована вона в 1650–1651 роках у Гданську (Данцигу). Вона має аж вісім (!) секцій розміром 53,5x40,5 сантиметрів кожна.

Масштаб мапи 1:450,000 – тобто в одному сантиметрі чотири з половиною кілометри.

Спеціальна мапа України Гійома Левассера де Боплана в Ягеллонській бібліотеці в Кракові. Два зібрані столи для неї замало – вона ширша і довша. На мапі позначені і міста, і села, і монастирі, і річки, озера, дороги, шляхи, ліси, болота... Тобто, Гійом Боплан провів колосальну роботу!

«Ця мапа є свідченням того, що одна енергійна людина може зробити, використовуючи кілька дуже простих інструментів – далекомір, компас і, напевно, астролібію. Це все, що Боплан використовував. І в нього був якийсь пристрій для вимірювання відстаней на коні. Це вимагало дуже ретельного, систематичного підходу з його боку»,

– каже Радіо Свобода знавець стародавніх мап Володимир Дмитерко.

Кожен примірник – унікальний

Дійшла ця мапа до наших часів і склеєна (тоді її розмір 216 на 73 сантиметри), або окремими аркушами. Через свої великі розміри Спеціальну мапу також називають **Великою мапою України**.

«Велике завдання, яке залишало мене під час війни на цих землях (в Україні) залишало мені мало дозвілля і змусило мене присвятити принаймні вісім років, щоб довести до завершення цю роботу, адже я мав можливість працювати над цим лише час від часу», – писав Боплан пізніше про роботу над Спеціальною мапою України.

Спеціальна мапа України авторства Боплана та Гондіуса 1650 року. Цей примірник зберігається в бібліотеці Університету Упсали у Швеції. В світі залишилось 12 примірників Великої мапи України

Існує три варіанти Спеціальної мапи. Другий відрізняється від першого тим, що там на першому горішньому аркуші подані у вигляді врізки (заставки) Дніпровські пороги, проходження яких на човні вважалося козацьким хрещенням – тобто хтось ставав «справжнім козаком», коли проходив пороги.

Третій варіант, виданий в 1651 році, на восьмому аркуші мав вже згадку про **битву під Бересточком**, що відбулася в кінці червня 1651 року.

Але фахівці говорять, що існує десь до семи варіантів мапи, що ледь не кожна – чи майже кожна – має свою особливість. Зокрема найбільше змін випало на той же восьмий аркуш, який позначає **Волинь і Галичину** – там дороги, села, містечка додавались, корегувались їхні назви тощо.

Тобто, Боплан вносив доповнення, Вілем Гондіус оперативно гравірував ці зміни і, одним словом, в 1650-51 роках в Гданську робота на Великою мапою кипіла.

Та й навіть заголовок мапи різний – одні примірники мають його на окремому аркуші величезними літерами – фактично додатковий великий дев'ятий аркуш. Інші при-

мірники мають на горі мапи прописану назву теж лідерами значного розміру.

Це до того, що фактично кожен зі збережених примірників Великої мапи є по-своєму унікальним.

Показник відстаней одиницями довжини різних країн на Спеціальній мапі Боплана. Друга згори – українська «Окреника»

Ще цікавий момент – на мапі польське, українське, німецьке, гальське (французьке), московитське та італійське мірила відстаней.

Причому позначено українську милю – Окренику, яку ще називали козацькою милею. Становить вона 8,35 кілометра – стільки, скільки можна було їхати конем без перепочинку.

Орієнтація мапи – південна. «Орієнтація її на південь, бо це, очевидно, традиція арабської картографії, де південь був зверху показаний, бо в європейській традиції не було такої орієнтації», – каже в інтерв'ю Радіо Свобода провідний науковий співробітник Інституту історії України Ростислав Сосса.

Але південна орієнтація Спеціальної мапи (як також і Генеральної мапи Боплана) могла переслідувати й іншу ціль – так легше послугоуватись мапою і вести бойові дії з противником, який перебуває на півдні.

Аркуш з назвою Спеціальної мапи України Гійома де Боплана 1650 року. Цей примірник зберігається в Національній бібліотеці в Парижі

Мапа для воєн?

Кілька провідних експертів з мап Боплана вважали, що йому замовили цю Велику мапу саме для ведення воєн.

«Ця мапа була першою в картографії топографічною мапою для великої території, призначеною для використання у військових діях», – вважала Марія Вавричин,

яка була провідною знавчиною мап Боплана і зокрема ретельно вивчала Спеціальну мапу.

В інтерв'ю Радіо Свобода канадський професор Ендрю Перналь нагадує, що польський король Владислав IV хотів розпочати велику війну проти турків – навіть в історичній літературі писали про ідею якогось «хрестового походу» проти османів.

«І з татарами він хотів розібратися. Але турецьку війну не дозволив парламент. Пізніше було вирішено, що Спеціальна мапа таки потрібна, але вже не обов'язково для військових цілей, але, ймовірно, для поселень на півдні України», – каже професор Перналь, який вже зараз на пенсії.

Справді, польський парламент, в якому засідала шляхта, не дозволив війну з Османської імперією в 1646 році, а в травні 1648 році помер і сам Владислав.

А вже того року почалась війна українських козаків проти Польщі під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, а королем вже був Ян Казимир. То вже – і тут якийсь парадокс – після 1650 року (коли війна була в розпалі) по Спеціальній та Загальній мапах України могли вестись і тогочасні бойові дії козацької війни.

Генеральна мапа України французького військового інженера та картографа Гійома Левассера де Боплана, 1648 року. Назва: *Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina: cum adjacentibus provinciis*. Генеральна мапа теж рідкісна, але не так, як Спеціальна мапа

«Бопланові мапи потрапили в Україну з практичних військових міркувань. У другій половині XVII ст., в період Руїни, з постійними військовими кампаніями, без докладних («спеціальних») мап Боплана та його наслідувачів обійтися було важко», – писав в «Українській Бопланіні» відомий історик мап Ярослав Дашкевич.

Але Велика мапа була навіть, так би мовити, засекречена – саме через свою докладність і точність, бо по ній можна було легко воювати.

Ще Владислав IV заборонив несанкціоновану публікацію Великої мапи на 15 років і встановив штраф за порушення цієї заборони в розмірі 500 угорських дукатів – чималенька сума в середині 17-го століття.

«Боплан мав дозвіл від короля на ці мапи. Це було ризиковано, бо хтось міг сказати, що він може видати державні таємниці. Були побоювання, що він розкриє забагато

інформації – тим же туркам чи іншим, і що вони зможуть напасти», – каже в інтерв'ю Ендрю Перналь, який викладав в Брандонському університеті в канадській Манітобі.

Величезний раритет

Спеціальна мапа стала раритетною вже у 18-му столітті. Володіти нею вважалося престижним – це була одна з найбільших мап того часу.

*Київ на Спеціальній мапі України
Гійома Левассера де Боплана 1650 року*

Отже, рідкістю Велика мапа стала ще 300 років тому – її дарували навіть королям як надзвичайно цінну і престижну річ – скажімо, англійському королю Чарльзу II цю мапу подарували голландці в другій половині 17-го століття. Цей примірник Спеціальної мапи України зараз зберігається в Британському музеї.

За деякими даними, нібито у Гданську Вілемом Гондїусом усього було надруковано до сотні Спеціальних мап України. Але до наших часів дійшло лише 12 примірників – і то не всі мають повний комплект з 8 аркушів.

Тобто зберігся лише кожен десятий примірник. Тут і війни, і руйнації відіграли роль. «Звичайна проблема 17-го століття – це пожежі. Багато з мап було втрачено саме під час пожеж», – пояснює професор Перналь.

Україна не має зараз копії Спеціальної мапи Боплана. Була одна на території України – в бібліотеці графа Болеслава Стажинського (1834–1917) в палаці в парку селища Загінци на Поділлі (нині Хмельницька область). Але та копія не збереглася в буремні часи, які випали на долю України.

На початку XIX століття в архіві Сенявських в Меджибізькому замку (так само Хмельницька область) ще бачили пошматовані від постійного вживання клаптики мап Боплана...

Але зараз немає в бібліотеках чи фондах в Україні жодного оригінального примірника Спеціальної мапи. В світі залишалась дюжина цих Великих мап – в Польщі чотири примірники, в Вільносі, Дрездені, Парижі, Лондоні, шведській Упсалі, російському Санкт-Петербурзі. І стара копія (не оригінал!) цієї мапи є в Москві. Ось і все, здається.

В Україні в 2000 році – так збіглося, що на нове тисячоліття, але і на рік 400-ї річниці Гійома Боплана – видали копію Спеціальної мапи у Києві та Львові. Вона теж вже стала рідкісною, бо наклад порівняно невеликий.

Фіксація «України»

Ще в 1777 році відомий французький географ Жан-Батист Бургіньон характеризував Спеціальну мапу Боп-

лана як «хорошу мапу України на восьми аркушах, яку надзвичайно важко знайти в повному комплекті», але яка була в колекції цього географа. Тим більше, що оригінали – мідні пластини, з яких відбивали цю мапу, давно були втрачені.

Спеціальна мапа України відіграла свою історичну роль ще й тому, що фіксувала назву «Україна» стосовно українських земель.

*Аркуш номер 8 Спеціальної мапи України Боплана і
Гондїуса, на якому позначено Львів, зазнав чи не
найбільше змін під час гравірування в Іданську в
середині 17-го століття*

«Багатоаркушева мапа великої території – то в той час великих територій, покритих мапами, напевне не було. Це була одна з перших багатоаркушних оглядово-топографічних великих мап Європи, – каже в інтерв'ю Ростислав Сосса. – Політичне значення часу виходу – 1650 рік – це період козащини Богдана Хмельницького, період становлення козацької держави. І тоді набуває значного поширення саме назва «Україна». А мапа цю назву закріплювала».

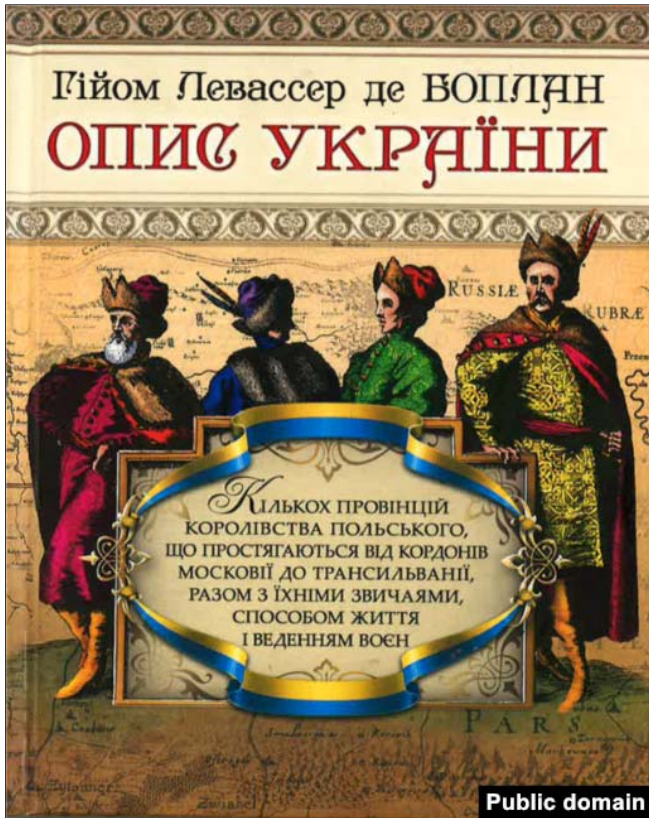
Ясна річ, що пропагувала назву «Україна» не лише Спеціальна мапа, а насамперед також і «Опис України», книга Боплана, яка зазнала кілька видань, а також і Генеральна мапа, яка також рідкісна, але не так, як Велика мапа.

«Його «Опис України», виданий багатьма мовами, а також численні мапи були важливим аргументом для переконання, що Україна має право на існування як незалежна нація. Можливо, це не було наміром Боплана, але в підсумку саме це сталося», – каже в інтерв'ю професор Ендрю Перналь.

Вже літній професор поділився особистими спогадами під час телефонного інтерв'ю з Канади: коли він бував в Україні та їхав зі Львова до Києва, а потім подорожував уздовж Дніпра з Києва до Запоріжжя, то його не покидали думки, як Гійому де Боплану вдалося охопити мапами таку величезну територію, передавши її в такій точності. Причому, що свою картографічну працю Боплан ретельно виконував в часи ледь не постійних сутичок і воєн.

«Це було надзвичайно складним завданням для однієї людини. Це титанічна, неймовірна праця». А на запитання, чи може Україна пишатися такою унікальною мапою, такою великою мапою, зробленою ще в середні 17-го століття, мапою, якої не мали тоді інші держави Європи, про-

фесор тихим голосом каже: «Так, так, так. Звичайно. І ця мапа також є дуже рідкісною».

Книга Гійома Левассера де Боплана «Опис України», видана в 2012 році. На обкладинці використано розфарбований по-сучасному картуш зі Спеціальної мапи України 1650 року

Цікаво, що Спеціальна мапа також дала поштовх, стала основою для мап українських земель провідних європейських картографів. Ці мапи мали вже північну орієнтацію.

В 1665 році француз Ніколя Сансон видав на основі Спеціальної мапи п'ять мап українських земель – Чорної/Червоної Русі (тобто Галичини); Верхньої Волині чи Луцького воєводства; Нижньої Волині чи Київського воєводства; Верхнього Поділля чи Кам'янця (Нижнє Поділля – друга частина цієї мапи – не взята з Великої мапи); і п'ятою стала мапа Нижнього Поділля або Брацлавського воєводства.

А Ян Блау в Амстердамі – один з найвідоміших і найкращих картографів всіх часів, яскравий представник «Золотої доби» голландської картографії, – видав чотири мапи, виготовлені десь в 1670 році, які позначають українське Покуття, Поділля, Брацлавщину та Київщину.

У назвах цих мап – картушах – згадується ім'я військового архітектора Гійома де Боплана, а в Сансона є пряме посилання на Велику мапу України.

Ці мапи українських земель і воєводств потім перевидавались – в тому числі й іншими видавцями – до середини 18-го століття.

«Якщо сказати в двох словах – то Боплан поставив Україну на мапи Європи. Бо перед ним напис «Україна» зустрічається лише на одній мапі – Великій мапі Князівства Литовського. І то там вона як синонім однієї з частин Во-

лині. Також багато людей прочитали його книжку – принаймні бачили її назву. А пізніше до позначення України в Європі додалось ще означення «Козацька земля» або «Земля козаків», – каже Володимир Дмитерко.

Мапа України «Частина України, Київське воєводство» (Ukrainae pars quae Kiouia Palatinatus vulgo dicitur) Гійома Левассера де Боплана. Ця мапа створена на основі частини Спеціальної мапи України

Ленін чи Боплан?

І раніше в часи української бездержавності, і зараз у час Великої війни Росії проти України, стародавні мапи відігравали роль доказу, що така країна існувала у минулому. Старі мапи були і на столах під час переговорів щодо утвердження тих чи інших держав та їхніх кордонів.

Зараз це стало ще більш нагальним, адже російський президент Володимир Путін заперечує українську історію, культуру, національну ідентичність, українську мову. Навіть мапи Московії розглядає і стверджує, що на них не було України і що Україну нібито створив Володимир Ленін.

«Старі мапи – це вогник, який палає, зберігаючи пам'ять про державу, навіть коли державності немає. І це доказ, що така країна була, і це атрибут, символ державності – так було з мапами України. В Російській імперії, коли була заборонена назва «Україна», наявність таких мап була особливо важливою, – каже в інтерв'ю Ростислав Сосса. – Коли країни здобували незалежність, то одразу видавали альбоми зі стародавніми мапами як доказ, що вони існували. Мапи з зображенням українських земель є підтвердженням української ідентичності».

До речі, в добу створення Спеціальної мапи України, такої великої, такої масштабної мапи Московії не було.

Ендрю Перналь зауважує, що після Першої світової війни саме наявність назви «Україна» на мапах використовувалась для побудови держави – і тоді, в часи УНР понад 100 років тому, та й в нові часи, коли розпалась радянська імперія.

Він додає: «І вже той факт, що назва «Україна» є на старих мапах – слугує гарним аргументом для Незалежності».

Ростислав ХОТИН

**Радіо Свобода,
24 серпня 2024**